

Study on Fabric Types in the Qajar era Kitchen and Catering Based on Harvard University Digital Archives

Ameneh Mafitabar * Assistant Professor, Tehran, Iran.

1. Introduction

Most historical studies on textiles focus on their application in attires, as the main use of fabrics, while smaller textile items are often overlooked; particularly since these items were typically made of repurposed or worn-out pieces of fabric and had a lower durability. Therefore, the objective of this article is to explore how we can recover and analyze pieces of fabric used in Qajar kitchens and catering through the digital archive of Harvard University. After a brief overview of textile decoration methods, the categories of such cloth items were investigated.

2. Literature Review

Numerous articles have been written about the Iranian food culture during historical periods. Mitra Zeinaliaslani et al. (2022) published "The reading of food rituals and Safavid courtier cuisine through visual and written contexts" in the *Iranian Studies Journal*. Similarly, Amir Ahangaran's examined this issue in his 2022 study "Researching the eating habits and food taste of Iranians in the Safavid era" which was published in *Iranian Civilization Research*. Ebrahim Mosapour (2011) investigated the relationship between religion and the food culture of the Iranian people during the Safavid and Qajar eras, which was titled "Religious teachings and food culture of Iranian ordinary people" and published in the *Islamic History and Civilization Journal*. Shahrzad Mohammadi Ayin published "Criticism and analysis of views of travelogues on the food culture of the Iranians during the Qajar period" in *Tarikh-e Nou Quarterly Journal*. However, for specific analysis of food-related textiles, it is necessary to refer to the few scattered studies available on this subject. Mafitabar and Sharifzade published "A Study on Application of Textiles in Packaging Small-Sized Items in the Qajar Period Based on Written Documents and Qualitative Properties of the Designs and Motifs" in the *Journal of Islamic Crafts* in 2021. In another article, published in the *Scientific Journal of Reaserch of Art*,

* Corresponding Author: hoseinraie@iust.ac.ir

How to Cite: Mafitabar, A. (2024). Study on Fabric Types in the Qajar era Kitchen and Catering Based on Harvard University Digital Archives, *Semiannual Journal of Indigenous Knowledge Iran*, 11(21), 213-253.

titled "The design and motif of textiles in Qajar furnishings based on historical documents", they focus on the function of eating mats during the Qajar period. This article builds upon previous research by analyzing how textiles were used in Qajar kitchen and catering to recover and then analyze them and examine their decoration, accessories, and motifs. Rather than solely examining museum samples, which are motley of royal nature, this study investigates textiles used by the noble class and commoners in daily life, which matches the quality of their economic status.

3.Methodology

This historical study used a descriptive-analytical method and the research data were collected through document note-taking and image analysis. In addition, the author interviewed elderly women to retrieve the names of commonly used textile items during the Qajar era. Some of the items kept in the Reza Abbasi Museum that were related to the subject of this study were also photographed. A purposeful sampling method was employed to examine the textiles used in kitchens and catering during this period. The statistical population consisted of the image documents available in the Digital Archive of Harvard University Library, the Victoria and Albert Museum in London, and the Reza Abbasi Museum.

4. Result

Surveys of museums and some private collections confirmed that only a few of the catering-related Qajar-period textiles survived. This can be attributed to wear and tear resulting from daily use, even in the royal class. It seems that only samples from the later Qajar period and closer to the contemporary period could be recovered. There are but few tangible samples, the majority of which were accessible through the Digital Archive of Harvard University Library, with a few items held at London's Victoria and Albert Museum. Surprisingly, only one sample was obtained from the Reza Abbasi Museum in Tehran. A review of Qajar dowry manuscripts and the surviving tangible samples showed that some of the main textile items used in kitchens and catering included: tablecloths, eating mats, napkins, bread bags, pot lid covers, pot holders, napkin bags, platter covers, samover mat, teapot cover, jug covers, placemats, teapot mat, kettle mat, tray cover, wild rue bag, sugar pot covers, sugar cube mat. Most of these items were generally small in size and were made from re-purposed and worn-out pieces of cloth. This may explain why they were embellished with needlework. Meanwhile, larger items such as tablecloths and eating mats were typically embellished through block printing.

5. Conclusion

Finishing techniques can be seen in most fabric items used in Qajar catering, which are completely based on weaving methods. These patterned items often feature floral

designs, particularly using repeated patterns of paisley as a popular silk and wool motif in fabrics called Termeh. The main Toranj-based finishing techniques included needlework and block-printing followed by Vagireh. Moreover, floral patterns and geometrical patterns were very common in these items, mostly including samovar mats, kettle mats, and sugar cube bags made of single-color and ordinary fabrics. Other items such as copper platter covers featured repeated motifs. In these cases, in addition to rare patterns such as Moharramat in bread bags, there are floral patterns particularly paisley throughout the fabric, mostly used in teapot covers.

6. Acknowledgments

The author extends heartfelt appreciation to Mrs. Masoumeh Pounaki, an elderly inhabitant of Deh Vanak (Vanak Village) in Tehran for her invaluable help in providing accurate information of the indigenous wisdom.

Keywords: Qajar kitchen, Qajar Catering, Qajar Fabric, Needlework, Block printing (Kalamkari), Harvard University Digital Archives

بررسی اقلام پارچه‌ای در خوان و مطبخ عصر قاجار با استفاده از آرشیو دیجیتال دانشگاه هاروارد

استادیار، گروه طراحی پارچه و لباس، دانشکده هنرهای
کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

آمنه مافی تبار *

چکیده

منسوجات در عصر قاجار همچون هر دوره دیگر، کاربرد گسترده‌ای در زندگی روزمره مردم داشته‌اند. هدف این پژوهش، بازیابی انواع کاربرد پارچه در خوان و مطبخ قاجاری در مرتبه اول و شناخت چگونگی شیوه‌های تزئین و تکمیل آنها در مرتبه دوم است. با این حساب مقاله حاضر در پی پاسخ به این پرسش است: چگونه می‌توان با استفاده از آرشیو دیجیتال دانشگاه هاروارد، نسبت به بازیابی و تحلیل قطعات پارچه‌ای کاربردی در خوان و مطبخ قاجار اقدام نمود؟ این پژوهش تاریخی، با اتکا بر شیوه توصیفی - تحلیلی نسبت به نمونه‌گیری هدفمند از منسوجات قاجاری با کاربرد در آماده‌سازی خوراک و ضیافت آن اقدام کرد و نتیجه نشان داد: پارچه، نقش مؤثری در نگهداری وسایل مربوط به خوراک و پذیرایی آن دوره داشت؛ سفره، دستار خوان، نان‌پیچ، دستمال سفره، قاب دستمال، دیگ‌گیر، دم‌کنی، قوری‌پوش و انواع مشابه همچون زیرطرفی و رو پارچی، مجمعه‌پوش، زیرقوری، زیرکتری، زیرسماوری، روسینی، قندپوش، کیسه و سفره قند از اقلام پارچه‌ای پرکاربرد در زندگی روزانه مردم آن دوره بود که در بیشتر موارد با رودوزی زینت می‌شد. در محدود مواردی همچون سفره و دستار خوان، چاپ قلمکار بسیار کارآمد نشان می‌داد. هرچند ممکن بود در مصارف آشپزخانه‌ای از پارچه‌های منقوش مبتنی بر شیوه‌های بافت، استفاده شود اما کاربرد گسترده روش‌های تزئینی تکمیلی به ویژه سوزندوزی و در مرتبه بعد چاپ قلمکار احتمالاً از ابعاد کوچک اکثر این قطعات (به غیر از سفره و دستار خوان)، جلوه تزئینی و نمایشی آنها در ملاءعام مثل قوری‌پوش و روسینی و چه‌بسا پنهان داشتن کهنگی پارچه مصرفی در برخی نمونه‌ها، همچون دیگ‌گیر نشأت می‌گرفته است.

کلیدواژه‌ها: مطبخ قاجار، خوان قاجار، پارچه قاجار، سوزندوزی، چاپ قلمکار، کتابخانه
دیجیتال دانشگاه هاروارد

مقدمه

معمولاً در بررسی منسوجات کاربردی در ادوار تاریخی، تمرکز بر پارچه‌های مصرفی در پوشاک است چراکه این استفاده بر انواع دیگر غلبه دارد و به صورت مبرز نمود پیدا می‌کند. در مراتب بعدی نیز پارچه‌هایی مورد توجه قرار می‌گیرند که در ابعاد بزرگ همچون پرده و سفره هستند و معمولاً قطعات مصرفی منسوجات در اندازه‌های کوچک نادیده گرفته می‌شود؛ به ویژه آنکه برای تهیه آن‌ها معمولاً از تکه‌های باقی‌مانده و فرسوده بزرگ اندازه در دیگر مصارف استفاده می‌شود و احتمال ماندگاری آنها تا به امروز کمتر است. با این حساب هدف مقاله حاضر آن است که از دو حیث به موارد مغفول در حوزه منسوجات توجه کند: اول آنکه اقلام پارچه‌ای مصرفی در خوان و مطبخ را در یکی از ادوار تاریخی (قاجار) به بحث بگیرد و معرفی کند؛ دوم آنکه تأکید را بر مجموعه پارچه‌های ثبت‌شده در آرشیو دیجیتال دانشگاه هاروارد قرار دهد که از یک‌سو بر عصر قاجار تمرکز دارد و از سوی دیگر، نمونه‌های متعلق به طبقه اعیان جامعه را جمع‌آوری کرده است.

به عبارتی علت گزینش این مجموعه از میان دیگر موزه‌های دولتی و خصوصی داخلی و خارجی آن است که به صورت خاص بر پارچه‌های مصرفی در زندگی روزمره مردم از جمله نمونه‌های کاربردی در آشپزخانه و پذیرایی خوراک توجه داشته و البته که اصل را بر میراث دوره قاجار و مابعد آن قرار داده است. البته اندک نمونه‌هایی در دیگر موزه‌ها همچون ویکتوریا و آلبرت در لندن یا حتی رضا عباسی در تهران قابل بازیابی است که آنها نیز مصارف آشپزخانه‌ای داشته‌اند و بدین حیث در این مقاله به مطالعه درآمده‌اند اما به هرروی کمیت اصلی نمونه‌های مطالعاتی این پژوهش از آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد گرفته شده است. بر این قیاس و با نظر به چنین مجموعه‌ای می‌توان به مصرف روزمره پارچه در زندگی مردم جامعه پرداخت که معمولاً در خلال مطالعات پیشین کمتر دیده شده‌اند بنابراین پرسش مقاله پیش‌رو آن است: چگونه می‌توان با تأکید بر آرشیو دیجیتال دانشگاه هاروارد، نسبت به بازیابی و تحلیل قطعات پارچه‌ای کاربردی در

خوان و مطبخ قاجار اقدام نمود؟ با این نگاه، پس از نظری کوتاه به انواع روش‌های تزئینی منسوجات، اقلام پارچه‌ای کاربردی در خوان و مطبخ قاجاری به چالش درخواهد آمد و نتیجه عرضه خواهد شد.

پیشینه پژوهش

درباره فرهنگ خوراک ایرانیان در ادوار تاریخی، مطالب چندی به نگارش درآمده است که از جمله آن‌ها می‌توان به «خوانش تشریفات خوراک و خوان درباری صفوی از خلال متون تصویری و نوشتاری» از میترا زینلی اصلانی و همکاران اشاره داشت که در پژوهش‌های ایران‌شناسی به چاپ رسیده است (۱۴۰۱). نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که در عصر صفوی، همخوانی چشمگیری میان اسناد تصویری و نوشتاری در باب آداب غذایی وجود دارد؛ لیکن هر رسانه به فراخور ویژگی‌های خود بر بخشی از آیین‌های خوراک درباری تأکید بیشتری داشته‌اند. علاوه بر آن، فرم‌صوری و تزئینات ظروف در نگاره‌ها و مراحل طبخ، نحوه کاربرد مواد غذایی در سفرنامه‌ها، با دقت و جزئیات ریزپردازانه بیان شده‌اند. مورد مشابه دیگری در همان سال و با عنوان «باز کاوی آداب غذا خوردن و ذائقه غذایی ایرانیان در عصر صفوی» به قلم امیر آهنگران در پژوهش‌های تمدن ایرانی قابل بازیابی است (۱۴۰۱).

یافته‌های مقاله فوق حاکی از آن است که ایرانیان آداب غذا خوردن، ذائقه و تنوع غذایی مختص به خود را داشته که از برخی جهات با سبک زندگی کشورهای آن روز دنیا و ایرانیان امروز متفاوت بوده است. گرانی انواع سوخت همچون هیزم و زغال مردم را وادار می‌ساخت تا تنها یک وعده در روز غذای پختنی بخورند و برای وعده‌های دیگر از میوه، صیفی‌جات و لبنیات استفاده کنند. آن‌ها برخلاف عادت امروز؛ روزها غذای سبک و شب‌ها غذای پخته و سنگین می‌خوردند. شایان ذکر آنکه موارد قدیم‌تری نیز وجود دارند که با تمرکز بر چنین موضوعاتی، نسبت به مطالعه چگونگی خوراک در تاریخ ایران اقدام کرده‌اند: «مناسبات دین با فرهنگ غذایی مردم ایران در دوران صفوی - قاجار» از ابراهیم

موسی‌پور در فصلنامه تاریخ و تمدن اسلامی (۱۳۹۰) و «نقد و بررسی دیدگاه‌های سفرنامه نویسان درباره فرهنگ غذایی ایرانیان در دوره قاجار» از شهرزاد محمدی آیین در فصلنامه تاریخ نو (۱۳۹۵) از مصادیق این نگاه هستند.

با نظر به این مطالعات مشخص می‌شود: فرهنگ غذایی ایران ریشه در ارزش‌های سنتی، مذهبی دارد اغلب این آموزه‌ها برخاسته از سنت عمومی اسلامی است. آنطور که حتی تغییرات مبتنی بر آموزه‌های شیعی، در مراسم اطعام عمومی و نذرها در موقعیت‌های زمانی یا مکانی شیعی و بیشتر با رویکرد دینی عامیانه جلوه گر شده است اما فرهنگ غذایی ایرانیان از قرن نوزدهم به بعد از تعامل با فرهنگ اروپاییان نیز تأثیر گرفته است. اما اگر مقصود به صورت مشخص نوشتاری باشد که منسوجات مؤثر در این مصرف را به مطالعه دریاورد باید به محدود مطالعات پراکنده‌ای پرداخت که برخی از اصلی‌ترین منسوجات کاربردی در این حوزه را به بررسی درآورده‌اند: «کارکرد منسوجات در بسته‌بندی کالاهای کوچک در عصر قاجار به روایت اسناد مکتوب و با نظر به ویژگی‌های کیفی طرح و نقش» از آمنه مافی تبار و عبدالمجید شریف‌زاده در دوفصلنامه هنرهای صناعی اسلامی (۱۴۰۱)، تأییدی بر این مدعاست. ایشان در این مطالعه تشریح می‌کنند که منسوجات در عصر قاجار همچون هر دوره دیگر، کارکردی فراتر از پوشاک داشت و در بسیاری از امور از جمله بسته‌بندی و نقل و انتقال کالاهای کوچک به کار می‌آمد.

در جزییات بیشتر آنکه از اصلی‌ترین نمونه‌های مطالعاتی مقاله مذکور، دستمال‌ها و خنچه‌پوش‌های دوره قاجار است که می‌تواند در بررسی انواع دستار خوان و مجمعه‌پوش مؤثر واقع شود. نویسندگان فوق‌الذکر در مقاله دیگری با عنوان «طرح و نقش منسوجات کاربردی در مبلمان عصر قاجار به روایت اسناد تاریخی» در دوفصلنامه پژوهش هنر به کارکرد سفره در دوره قاجار توجه داشته‌اند و از این منظر یکی دیگر از مصادیق پژوهش حاضر را از نظر گذرانده‌اند که وفق آن، هرچند سفره‌ها معمولاً به شیوه چاپ قلمکار و با طرح واگیره‌ای یا افشان بودند اما بیشتر از همه طرح ترنج‌دار منقش به صور گیاهی مطلوب می‌نمود.

درمجموع با نظر به پژوهش‌های پیشین آنکه دستاورد مقاله حاضر آن است که با واکاوی انواع کاربرد منسوجات مصرفی در خوان و مطبخ قاجاری، نسبت به بازیابی آنها در گام اول و بررسی صوری آنها در گام دوم اقدام می‌نماید و شیوه‌های تزئین، تکمیل و نقش‌اندازی آن‌ها را محل ژرف‌نگری قرا می‌دهد؛ خاصه آنکه در این مطالعه به عوض نمونه‌های موزه‌ای که معمولاً بر سطوح درباری تمرکز دارد به بازیافته‌های مردمی در طبقه اعیان توجه می‌شود که در زندگی روزمره تمام جامعه با کیفیات متناسب با سطح اقتصادی ایشان مصرف داشته است.

روش تحقیق

مقاله پیش‌رو که در حوزه مطالعات تاریخی است، با روش توصیفی - تحلیلی و با جمع‌آوری اطلاعات به شیوه اسنادی از طریق قیاس‌برداری و تصویرخوانی شکل گرفته است. البته نگارنده در حاشیه این پژوهش و به منظور بازیابی اسامی اقلام پارچه‌ای پرکاربرد در عصر قاجار، به گفتگو با زنان کهنسال پرداخت و برای نمایش یکی از نمونه‌های مطالعاتی این مقاله نسبت به عکاسی از موزه رضا عباسی اقدام نمود اما درمجموع شیوه جمع‌آوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است. برای نمونه‌گیری از روش هدفمند استفاده شد تا منسوجات کاربردی در مصارف اصلی مطبخ و پذیرایی خوراک آن دوره همچون سفره، دستار خوان، نان‌پیچ، دستمال سفره، قاب دستمال، دیگ‌گیر، دم‌کنی، قوری‌پوش و انواع مشابه همچون زیر ظرفی و رو پارچی، مجمعه‌پوش، زیرقوری زیرکتری، زیرسماوری، روسینی، قندپوش، کیسه و سفره قند مورد بررسی قرار گیرد.

جامعه آماری این پژوهش، اسناد تصویری موجود در کتابخانه دیجیتال دانشگاه هاروارد، موزه ویکتوریا و آلبرت لندن و موزه رضا عباسی است. به‌واقع برای شکل‌گیری این مطالعه، بسیاری از موزه‌ها و مجموعه‌هایی که از آثار دوره قاجار نگهداری می‌کنند همچون کاخ موزه گلستان، کاخ موزه سعدآباد، موزه قاجار تبریز، موزه وزیری یزد، موزه هنری متروپولیتن، موزه بریتانیا، موزه هنری کلیولند و... باز کاوی شد و به دلیل عدم

بهره‌مندی آنها از آثار مرتبط با این پژوهش، تأکید بر نمونه‌های موجود در کتابخانه دیجیتال دانشگاه هاروارد قرار گرفت و ۲۹ نمونه از آثار این مجموعه گزینش شد. افزون بر آن از میان معدود نمونه‌های مرتبط شناسایی شده در موزه ویکتوریا و آلبرت، ۷ نمونه بررسی گردید. در این بین، تنها ۱ نمونه از آثار به نمایش درآمده در موزه رضا عباسی کارآمد می‌نمود که به جهت احراز جستجوگری گسترده در بازیابی نمونه‌های مرتبط در بیشتر موزه‌ها و مجموعه‌های داخلی و خارجی، این عکس، نمونه‌های مطالعاتی این مقاله مبتنی بر ۳۷ مورد را کامل کرد.

انواع روش‌های تزئین و تکمیل پارچه

غور در هنرهای سنتی نشان می‌دهد پارچه‌بافی در ایران به معنی تولید منسوجات با کمک دستگاه‌های بافندگی وردی یا دستوری (نقشه‌بندی) است که نوع اول با گروه‌بندی نخ‌ها، امکان خلق بافته‌های ساده با نقوش هندسی را فراهم می‌آورد و نوع دوم با ممکن ساختن کنترل هر نخ به‌طور جداگانه برای منسوجات گران‌بها چون زری و مخمل به کار می‌آید. پس از بافت پارچه، انواع روش‌های تزئینی و تکمیلی مرسوم در ایران، سوزندوزی و چاپ قلمکار است که اولی یعنی سوزندوزی معمولاً توسط زنان روی انواع منسوجات اجرا می‌شود و بیش از پیش بر ارزش محصول نهایی می‌افزاید.

دومی یعنی چاپ قلمکار روی پارچه‌های کتانی و پنبه‌ای استفاده دارد و منسوج حاصل از این طریق تحت عنوان چیت/چیت‌گلداز شناسایی می‌شود. هرچند این روش نیز بر زینت و قیمت پارچه اضافه می‌کند اما به سبب ماده اولیه ارزان و امکان تولید انبوه به وسیله قالب‌زنی در شیوه کارگاهی همچنان نسبت سایر منسوجات جزء انواع ارزان محاسبه می‌گردد، چنانکه «آنتوان الیویه» پزشک و سیاستمدار فرانسوی عصر آغامحمدخان و فتحعلی‌شاه می‌نویسد: «پارچه‌های چیت در ایران به قسمی چنان ارزان فروخته می‌شد که موجب حیرت بود. وقتی که در اصفهان بودیم قلمکار به نصف قیمتی که گمان داشتیم خرید و فروش می‌شد» (الیویه، ۱۳۷۱: ۱۷۷). با این حساب دو روش تزئینی سوزندوزی و

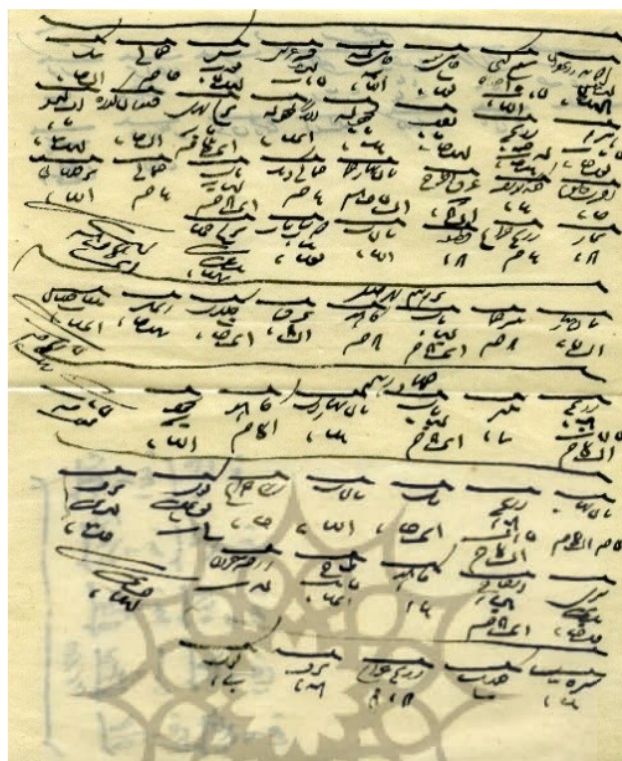
چاپ، با تفاوت در شیوه اجرا (خانگی یا کارگاهی)، مقیاس تولید (شخصی یا انبوه)، بستر پارچه‌ای (انواع منسوجات در مقابل پارچه‌های پنبه‌ای و کتان‌ی به نسبت ارزان)، تأثیر در قیمت محصول نهایی (بسیار یا اندک) و حتی جنسیت هنرمند طراح و سازنده (زن یا مرد) در عصر قاجار رواج داشت و کیفیت بصری محصول نهایی را ارتقاء می‌داد.

اقلام پارچه‌ای کاربردی در خوان و مطبخ قاجاری

برای دستیافتن به اقلام پارچه‌ای پرکاربرد در خوان و مطبخ، علاوه بر گفتگو با زنان کهنسال بایست به فشانامچه‌ها (پشه‌نامه‌ها) رجوع کرد که سیاه‌های جهیزیه هستند و از اسناد مطالعات تاریخ اجتماعی به شمار می‌آیند (عکس ۱). «این گروه از اسناد، آگاهی‌های ارزشمندی از سنت جامعه در گذشته، میزان رفاه، اوضاع اقتصادی و طبقات اجتماعی مردم ایران در سده‌های پیشین را در خود دارند که از میان آن‌ها می‌توان به جزییات زندگی اجتماعی مردم ایران در یک دوره تاریخی دست یافت. پشه‌نامه‌ها نمونه‌هایی از انواع اسباب و لوازم زندگی، پوشاک، لوازم آرایش و ابزارهای گوناگون مورد نیاز یک زندگی نوپا را به همراه داشتند که به عنوان جهیزیه عروس سیاه شده و به امضای داماد می‌رسیدند.» (مرتضوی، ۱۳۹۵: ذیل پشه‌نامه)

بر اساس پشه‌نامه‌های قاجاری، حوله، دستمال، روقوری (معمولاً از جنس سوزنی)،^۱ کیسه اسفند، کیسه قند، دم‌کنی، سفره، سفره نان و... جزء اسباب جهاز بود (شهری، ۱۳۸۳: ۱۲۵/۳-۱۲۳) و البته آن‌قدر ارزشمند می‌نمود که در سیاهه مذکور قید می‌شد. البته اقلام دیگری همچون نان‌پیچ، روسینی، رو پارچی، زیرکتری و... نیز وجود داشت که مصاحبه با افراد سالخورده (خانم معصومه پونکی، از ساکنین اصیل ده ونک در تهران، ۱۴۰۲) نشان می‌دهد آنها نیز به یقین در خوان و مطبخ قاجاری به استفاده درمی‌آمده است چنانکه جستجو در اسناد تصویری نیز بر آنها گواهی دارد و در ادامه به بحث و کاوش درخواهد آمد.

^۱ - سوزنی، پارچه‌ای از مخمل یا ترمه یا کتان گل‌دار بود که دورش نواردوزی و یراق‌دوزی می‌شد. (شهری، ۱۳۸۳: ۱۲۳/۳)

عکس ۱- پشه‌نامه. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL1)

سفره، زیرسفره‌ای و روسفره‌ای

سفره که در زندگی امروز ایرانیان نیز کاربرد دارد به عنوان تکه‌ای پارچه یا پلاستیک مربع یا مستطیل است که روی میز یا زمین می‌گسترانند و خوردنی‌ها را در آن می‌چینند؛ در عصر قاجار، این محصول، نمود پارچه‌ای داشته است. بنا بر شواهد به جای مانده از آن دوره، پارچه‌های چاپی قلمکار در ابعاد مربع یا مستطیل و با طرح‌های متداول مرکزی و ترنج‌دار^۱ (عکس ۲) یا منتشر و واگیره‌ای^۲ (عکس ۳) از انواع رایج و پرمصرف بود. چنانچه

^۱- طرح‌های ترنج‌دار، دارای ترنجی در میانه طرح است. طرح ترنج‌دار بدون لچک یا همراه با آن است.

^۲- طرح تکرارشونده واگیره‌ای، ترکیبی است که از تکرار منظم یک نقش در سرتاسر متن به وجود می‌آید.

چنانچه در خاطرات «موريس دو کوتزبوئه»، نویسنده آلمانی عصر فتحعلی‌شاه طی سفر به ایران قید می‌شود: در منزل یکی از بزرگان، به هنگام پذیرایی پیشخدمت با سفره‌های گل‌دار زمینه سفید وارد شد و آن را پهن کرد. (دو کوتزبوئه، ۱۳۶۵: ۱۱۸)

هرچند احتمالاً روش‌های دیگر تزئین و نقش‌اندازی نیز در تهیه سفره کاربرد داشت و بر اساس شواهد، عملیات حین بافت همچون ایکات^۱ مقبول می‌نمود (عکس ۴)؛ اما چنانکه «ایزابلا بیشوپ»، جهانگرد انگلیسی عصر ناصری قید می‌کند: در همان دوره، سفره‌های قلمکار اصفهان شهرت خاص داشت: «پارچه‌های کتان ارزان و چیت قلمکار در بازار اصفهان در مقایسه با سایر اجناس، فروش خوبی دارد. کارخانجات کتان‌بافی و چاپ آن از اهمیت زیادی برخوردار هستند که یکی از محصولات اصلی آنها سفره است» (بیشوپ، ۱۳۷۵: ۳۶).

آنطور که «ژان دیولافوا»، مستشرق و باستان‌شناس فرانسوی همان عهد نیز اذعان دارد: قلمکار، پارچه‌های پنبه‌ای نقش‌دار است که در زمان قدیم به اروپا می‌رفت و در فرانسه به نام «پرس» یعنی ایران معروف شد. صنعتگران که آنها را چیت‌ساز می‌گفتند به طرز ماهرانه این پارچه‌ها را با رنگ‌های الوان نقاشی می‌کردند. قلمکار اصفهان از حیث قشنگی شهرتی داشت. خصوصاً وقتی که به سبک عربی با طلا تزئین می‌یافت که معمولاً برای پرده و سفره غذاخوری به کار می‌رفت. پارچه قلمکار به قدری مطلوب بود که در همه جا بازاری برای فروش داشت و برای اینکه بیشتر در دسترس مشتریان قرار گیرد صنعتگران قالب‌های چوبی درست کردند و توسط آن نقش و نگاری روی پارچه انداختند اما قلمکارهای عالی گران‌بها آن‌هایی بودند که با قلم‌رنگ آمیزی شده و هنرمندی زیادی در آنها به کار می‌رفت (دیولافوا، ۱۳۳۲: ۳۲۱).

در این میان، برخی سفره‌ها، طول بیشتری نسبت به عرض پیدا می‌کرد که به «دستار خوان» شهرت داشت و در مجالس زعما که صاحب میهمانان فراوان بود، استفاده می‌شد

---

^۱- ایکات (دارایی)؛ نوعی پارچه، با در هم تنیدن تارپودهایی از جنس پنبه و ابریشم است که الیاف آن قبل از بافت با شیوه گره زدن، رنگ‌ریزی شده باشد. این شیوه در ایران با شهر یزد شناخته می‌شود.

که نمونه‌های آن در عکس‌های ۴ و ۵ قابل بازیابی است. دستار خوان‌هایی که به دو شیوهٔ ایکات و چاپ قلمکار هستند اما هر دو به طرح ترنج‌دار زینت شده‌اند. افزون بر سفره و دستار خوان، زیر سفره‌ای و رو سفره‌ای نیز مورد استفاده بود. زیر سفره‌ای برای حفظ فرش و زیرانداز از خرده‌ریز خوراک در ابعاد بزرگ‌تر از سفره به زیر آن انداخته می‌شد و رو سفره‌ای برای نگهداری سفره از گرما و حرارت احتمالی ظروف سرو غذا در ابعاد کوچک‌تر بود و روی سفره قرار می‌گرفت، چنانکه «ادوارد پولاک»، جهانگرد آلمانی و پزشک مخصوص ناصرالدین‌شاه در طی سفر به ایران می‌نویسد: «جهت صرف غذا، پوشش لحاف ماندنی را که آستر چرمی دارد وسط اتاق پهن می‌کنند و روی آن سفره می‌کشند» (پولاک، ۱۳۶۸: ۹۵). اما به هر روی، اصل، سفره بود که در تمام وعده‌های غذایی در تمام سطوح و اقشار اجتماعی کاربرد داشت و منسوجات طرح‌دار به ویژه قلمکار بر اساس نقشهٔ ترنج‌دار و واگیره‌ای، آراسته به صور گیاهی در آن پرمصرف می‌نمود که نمود آن در عکس ۶ قابل ملاحظه است.

عکس ۳- سفره قلمکار قاجاری. محل تولید: اصفهان.
آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL3)

عکس ۲- سفره قلمکار قاجاری.
محل تولید: اصفهان. آرشیو
دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد.
(URL2)

عکس ۴- سفره (دستارخوان). ایکات قاجاری. محل تولید: یزد. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL4)

عکس ۵- سفره (دستارخوان). به سبک قاجار. محل تولید: اصفهان. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL5)

عکس ۶- سفره (دستارخوان) قاجار و خوراک و اشیاء حاضر بر آن.

دستمال سفره

در ایران عصر قاجار استفاده از دستمال سفره رایج نبود و تنها در اواخر این دوره، دستمال در میان اقشار بالادست همچون شاهان و شاهزادگان مقبولیت یافت زیرا در آن زمان استفاده از حوله‌های دست خشک‌کنی مرسوم‌تر می‌نمود: «حوله‌های بلند که پیشخدمت به سر شانه می‌انداخت تا پایین زانویش می‌رسید و این از آن جهت بود که وقتی میهمان دست و دهانش را می‌شست بتواند به آن حوله دسترسی داشته باشد» (تصویر ۷) (شهری، ۱۳۸۳: ۱۲۵). البته استفاده از حوله نیز تجملی بود به طوری که جزء ثابت تمام سفره‌های ایرانی به حساب نمی‌آمد چنانکه «موریس دوکوتزبوئه»، نویسنده آلمانی عصر فتحعلی‌شاه طی سفر به ایران یادآور می‌شود: در منزل یکی از بزرگان بعد از غذا آب آورده‌اند که دستمان را بشوییم بدون اینکه حوله بیاورند؛ مجبور شدیم که با دستمال جیب دستمان را خشک کنیم (دوکوتزبوئه، ۱۳۶۵: ۱۲۲).

«آرمینیوس وامبری»، جهانگرد مجارستانی عصر ناصرالدین شاه می‌نویسد: «ایرانی تالارهای وسیع خانه خود را با فرش‌های گران‌بها مفروش می‌کند اما لباسش را به اسفبارترین وضع رها می‌کند. من خان‌هایی با مدارج عالی اجتماعی دیدم که از دستمال جیبی خدمتکاران خود استفاده کرده‌اند» (وامبری، ۱۳۸۱: ۸۱). به هر روی، دستمال‌های جیبی از آن دوره به جای مانده است که نمونه‌هایی شبیه به آنها به عنوان دستمال سفره کاربرد داشت. در عکس‌های ۸ تا ۱۰، سه نمونه از این دستمال‌ها قابل ملاحظه است که اولی دارای آرایه دوزی آبی رنگ روی بستر کتانی است.

نوعی تزئین که صورت ساده شده و ابتدایی درویش دوزی^۱ را تداعی می‌کند (عکس ۸) و دومی با همان جنسیت اما نخ کشی تار و پود موسوم به شیوه چشمه دوزی^۲ زینت‌بندی شده که از صنایع دستی کهن اصفهان است (عکس ۹) یعنی هر دو به تبعیت از محیط مربع دستمال از ترکیب ترنج‌دار پیروی می‌کنند و با نمایش خطوط ساده هندسی تزئین شده‌اند. نمونه سوم (عکس ۱۰)، دستمال دیگری است که ضمن حفظ سادگی و سفیدی پارچه، صرفاً در یکی از گوشه‌ها با نخ رنگی گلدوزی شده و صورت نسبتاً طبیعت‌گرا از یک دسته گل را نشان داده است بنابراین در هر سه مورد غلبه تزئینی سوزن‌دوزی به انواع مختلف و با نقوش گیاهی و هندسی قابل بازیابی است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

^۱ - درویش دوزی، نوعی دوخت روی پارچه با بافت ساده است که تار و پود آن قابل شمارش باشد. هدف از انجام این رودوزی، ایجاد حاشیه دورتادور پارچه است که با دوخت‌های ساده و ابتدایی صورت می‌پذیرد.

^۲ - چشمه دوزی از رودوزی‌های سنتی ایران است که در آن با نخ کشی (تار یا پود) در قسمت‌های موردنظر حالت توری پیدا می‌کند سپس با بخیه زدن به شبکه به وجود آمده، طرح‌های جدیدی به وجود می‌آورند. این هنر از قدیمی‌ترین سوزن‌دوزی‌های اصفهان است و معمولاً روی پارچه‌های کتانی سفید یا رنگی با نخ‌های هم‌رنگ پارچه انجام می‌گیرد.

عکس ۸- نظیر دستمال سفره قاجاری.
آرشیو دیجیتالی کتابخانه
هاروارد. (URL7)

عکس ۷- حوله قاجاری. موزه ویکتوریا
و آلبرت لندن. (URL6)

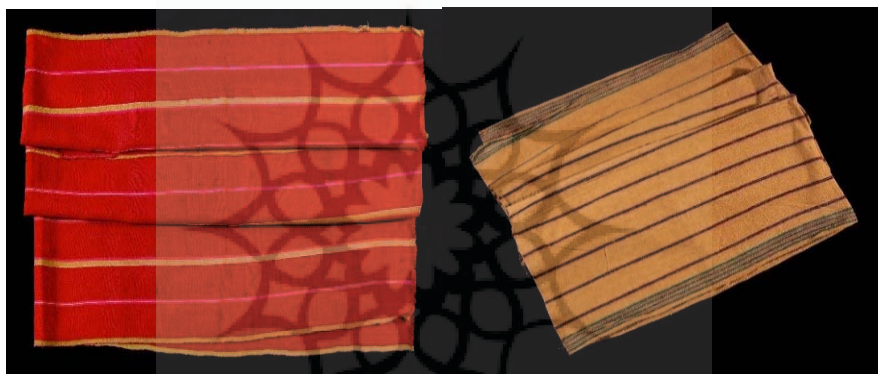
عکس ۱۰- نظیر دستمال سفره
قاجاری. آرشیو دیجیتالی کتابخانه
دانشگاه هاروارد. (URL9)

عکس ۹- نظیر دستمال سفره
قاجاری. آرشیو دیجیتالی کتابخانه
دانشگاه هاروارد. (URL8)

نان پیچ

در عصر قاجار و مابعد آن، پس از پخت نان در منزل، نسبت به نگهداری آن در سفره‌های پارچه‌ای مخصوص اقدام می‌شد که این سفره‌ها نیز معمولاً از جنس پنبه و کتان نازک و غیر از سفره معمول بود که به صورت ساده و بدون نقش یا با طرح‌های ابتدایی ناشی از بافت با دستگاه‌های بافندگی وردی همچون محرمات^۱ (راه‌راه) و چادرشب^۲ (چهارخانه) خودنمایی می‌کرد (مصاحبه با معصومه پونکی، ۱۴۰۲). با این شرح، دو نمونه دستمال نان مشهور به «نان پیچ» با طرح محرمات در عکس‌های ۱۱ و ۱۲ قابل ملاحظه است.

عکس ۱۱- نان پیچ قاجاری. آرشیو دیجیتالی

کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL10)

عکس ۱۲- نان پیچ قاجاری. آرشیو دیجیتالی

کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL11)

دم‌کنی، پارچه چند لایه مدور یا مربع است که ممکن بود از پشم یا پنبه آکنده شده باشد. دم‌کنی را به هنگام طبخ برنج بر سر دیگ می‌گذارند که نتیجه آن بهبود پخت کیفیت آن است. «ایرانگردان فرنگی معمولاً خوراکی‌های ایرانی را به خوش طعمی ستوده‌اند و تنها عیبی که بر آشپزی ایرانی گرفته‌اند، مصرف فراوان برنج و روغن در

^۱- پارچه راه‌راه

^۲- پارچه چهارخانه

طبقات بالادست جامعه است» (بلوکباشی، ۱۳۹۳: ۴۴۶). به تبع استفاده از دم کنی جهت بهبود پخت برنج بسیار پرکاربرد می نمود. در میان انواع منسوجات کاربردی در خوان و مطبخ قاجاری، شاید دم کنی یکی از معدود مواردی باشد که در هر دو کاربرد اشرافی و طبقه عامه؛ بدون تزیینات تکمیلی پارچه به ویژه رودوزی تهیه می شد و علت آن تماس مستقیم با بخار آب بود که در اثر آن هر نوع تزیین از جمله سوزن دوزی آسیب می دید و چه بسا این لطمه به صحت طبخ و پاکیزگی خوراک آسیب می رساند.

طبیعی است که به سبب نوع کاربری و فرسودگی منسوجات در این کاربرد، مصداق ملموسی از این محصول تا به امروز بر جای نمانده باشد. در عکس ۱۳ نمونه پارچه ای از موزه ویکتوریا و آلبرت مشاهده می شود که نظیر انواع دم کنی های قاجاری است. نمونه مذکور با محیط مربع، بدون هرگونه رودوزی از پارچه چیت قلمکار (به عنوان یکی از انواع مصرفی ارزان قیمت)، منقوش به نقشه واگیرهای بته جقه دار تهیه و آسترکشی شده است.

عکس ۱۳- نظیر دمکنی قاجاری. موزه ویکتوریا و آلبرت لندن. (URL12)

دیگ گیر و قاب دستمال

دیگ گیر (دستگیره)، پارچه دولا با لایه‌ای از پنبه یا جز آن است که با استفاده از آن دیگ را از سر اجاق برداشته و جابه‌جا می‌کنند. قاب دستمال هم برای تمیز و خشک کردن محیط و ابزار مطبخ کاربرد دارد که البته به دلیل آنکه فرسودگی آن در مصرف بسیار زیاد است و احتمالاً از پارچه‌های کهنه در این کاربرد استفاده می‌شود، نمونه‌ای از آن به جای نمانده است. در تنها نمونه دیگ گیر قابل مطالعه در این مقاله، صورت ظاهری از پارچه مخمل ارغوانی شمسه‌دوزی شده بر اساس ترکیب ترنج‌دار به پیروی از محیط مربع دستگیره است که حاشیه‌ای ناقص و نامتقارن دارد (عکس ۱۴) «شمسه‌دوزی، در اصل نوعی رودوزی است که با نخ‌های طلایی و الوان، شمسه را تداعی می‌کند و بدین سبب به این نام شهرت گرفته است» (صبا، ۱۳۷۹: ۵۶).

اما نوع حاشیه‌بندی نامتقارن دور شمسه نشان از آن دارد که ممکن است قسمت ظاهری دیگ گیر مذکور، بریده‌ای از یک کهنه‌لباس باشد که در این مصرف به کار آمده است. این امر از جایی محتمل است که انواعی نظیر دیگ گیر و قاب دستمال چون در ابعاد کوچک تهیه می‌شدند و کمتر در معرض دید میهمانان قرار می‌گرفتند با تکه پارچه‌های حاصل از برش و دوخت لباس یا حتی تکه پاره‌های لباس‌های فرسوده دوخته می‌شدند. افزون بر آن، مورد دیگری که بر این فرضیه صحه می‌گذارد، قسمت زیرین دستگیره است: نوعی آسترگیری و سجاف‌دوزی این دیگ گیر که بر استفاده از تکه پارچه‌های باقی‌مانده از مصارف دیگر جهت تکمیل این نمونه دلالت دارد (عکس ۱۵).

عکس ۱۵- آستر دیگ گیر قاجاری. آرشیو

دیجیتالی کتابخانه دانشگاه هاروارد.

(URL13)

عکس ۱۴- دیگ گیر قاجاری. آرشیو دیجیتالی

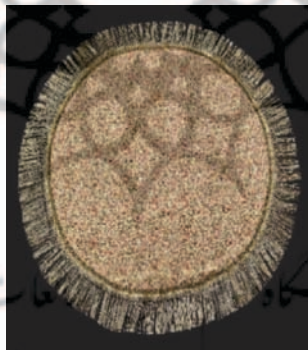
کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL13)

مجمعه پوش

مجمعه، طبق پهن و گرد مسی است که برای حمل هدایا و خوراک کاربرد داشت. به همین دلیل «اوژن فلاندن»، هنرمند و سیاستمدار فرانسوی عصر محمدشاه طی سفر به ایران یاد می‌کند که «در خوی، آشپزباشی شاهزاده با دوازده شاگرد آشپز و مجمعه‌های شام به سر که روی هر یک پارچه‌هایی با ریشه‌های مفتول طلا انداخته بودند و آنها را به شکل مخروط درآورده بودند، ظاهر شدند» (فلاندن، ۱۳۵۶: ۶۵). «یوشیدا ماساهارو»، فرستاده دولت ژاپن به ایران در عصر ناصرالدین شاه می‌نویسد: «در شیراز، پیشکش، برایمان چیزهای خوراکی فرستادند که در مجمعه مسی سفیدکاری چیده شده و روی بشقاب‌های سرپوش دار هم پارچه ابریشمی قشنگ زربفت و سوزن‌دوزی انداخته بودند. ایرانی‌ها ظرف‌های غذای پیشکشی را در مجمعه مسی سفید کرده می‌چینند و روی مجموعه را پارچه زربفت و سیمین می‌کشند. این روکش نفیس و زیبا مانند پارچه ژاپنی «فوکوسا»^۱ نقش گل و بوته با تارهای زر و سیم دارد» (ماساهارو، ۱۳۹۰: ۱۱۲ و ۱۸۶).

^۱ - پارچه نفیس و خوش‌نقشی است که در آیین چای ژاپنی برای پیچیدن کاسه چای به کار می‌رود.

مجمعه‌پوش‌ها به دلیل ابعاد و اندازه بزرگ‌تر و وجه تجملی و نمادین همواره از پارچه‌های مطلوب و گران‌بها تهیه شده (عکس‌های ۱۶ و ۱۷)، همچون دم‌کنی، فرم دایره یا مربع داشتند و به بهترین نحو شرابه و آستر دوزی می‌شدند (عکس ۱۸). به این ترتیب هرچند قریب به یقین مجموعه‌پوش‌های قلمکار یا ساده نیز وجود داشت چنانکه قید می‌شود: «مجمعه‌ها را در پارچه سفیدی می‌گذاشتند، خانم کوچک سرش را مهر می‌کرد و ده نفر خانم با لباس‌های فاخر مجموعه‌ها را بر سر می‌گذاشتند و به سوی خاقان می‌بردند» (عضدالدوله، ۱۳۹۴: ۲۸). اما مجموعه‌پوش‌های مورد مطالعه در این مقاله از پارچه اعلای ترمه ابریشمی با نقشه گیاهی واگیره دار دوخته شده که اساس آن مبتنی بر تکنیک‌های حین بافت است. کیفیت لایه و آستر مجموعه‌پوش عکس ۱۷ نیز در نهایت دقت و ظرافت در گزینش پارچه آستر، دوخت و تکمیل آن با شرابه‌های تزینی گلابتون حکایت دارد.

عکس ۱۸- لایه زیرین مجموعه‌پوش قاجاری عکس ۱۶. آرشیو دیجیتالی کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL15)

عکس ۱۷- مجموعه‌پوش قاجاری. آرشیو دیجیتالی کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL15)

عکس ۱۶- مجموعه‌پوش قاجاری. آرشیو دیجیتالی کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL14)

زیرسماوری

با رواج چای در ایران، سماور و متعلقات آن یکی از ابزارهای مهم آماده ساختن نوشیدنی گرم بود که معمولاً در کنار اتاق‌های پذیرایی قرار می‌گرفت و در کنار آن انواع قوری، سینی، استکان و... خودنمایی می‌کرد. معمولاً برای زیرانداز سماور از پارچه‌های مستطیل شکل استفاده می‌شد که سه نمونه از آنها در عکس‌های ۱۹ تا ۲۱ قابل بازیابی است. زیرسماوری حاضر در عکس ۱۹، پارچه سرخ زردوزی است که در اثر استفاده آسیب دیده است. مطالعه در نمونه‌های تصویری این مقاله نشان می‌دهد که در عصر قاجار معمولاً برای تهیه اقسام زردوزی از بستر پارچه‌ای سرخ یعنی رنگ مورد علاقه قاجاریان استفاده می‌شد. این نمونه از زیرسماوری با قاب‌بندی به شیوه لچک‌دار و نقوش گیاهی زرین که در حاشیه و لچک‌ها دوخته شده‌اند، کامل شده است.

در عکس ۲۰ نیز همین ترکیب رنگی و طرح‌بندی، روی پارچه اطللس زربفت با نقش بته‌جقه دنبال شده اما شیوه تزئین و نقش‌اندازی مبتنی بر روش‌های چین بافت است که در نهایت با آستر دوزی و حاشیه‌دوزی تکمیل گردیده است. در مقابل در عکس ۲۱، متعلق به موزه ویکتوریا و آلبرت لندن، یکی از اصیل‌ترین شیوه‌های رودوزی ایرانی قابل ملاحظه است: زیرسماوری سرخ رنگ با نقش گیاهی و طرح ترنج‌دار که به تمامی پته‌دوزی شده است. شایان ذکر آنکه این زیرسماوری از ابتدا به عنوان پیشکش برای مجموعه‌های خارجی توسط ناصرالدین شاه از صنعتگران پته‌دوز^۱ خریداری و به خارج از ایران گسیل شد.

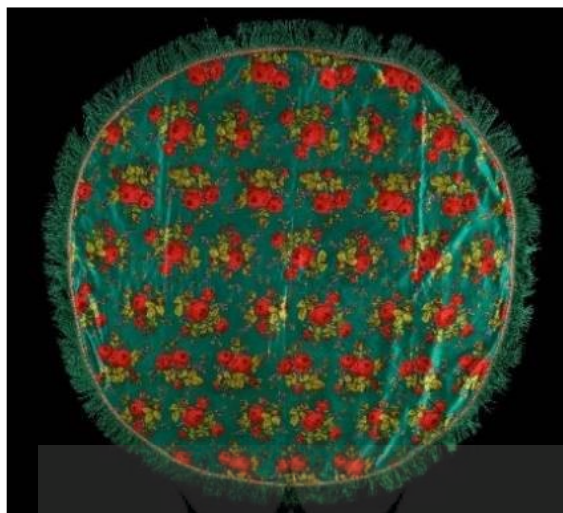
^۱ - پته‌دوزی / قطه‌دوزی / سلسله‌دوزی؛ سوزن‌دوزی اصیل و سنتی کرمان است که تمام پارچه با کوک بخیه و نخ‌های رنگین پوشیده می‌شود.

عکس ۱۹- زیر سماوری قاجاری. آرشيو دیجیتالى كتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL16)
عکس ۲۰- زیر سماوری قاجاری. آرشيو دیجیتالى كتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL17)
عکس ۲۱- زیر سماوری قاجاری. محل توليد: کرمان. موزه ويکتوريا و آلبرت لندن. (URL18)

رو سینی

رو سینی و تو سینی با دو کاربرد یعنی قرار گرفتن در کف سینی برای محفوظ داشتن سطح فلزی آن از نم و رطوبت نوشیدنی و قرار گرفتن روی استکان‌ها به هنگام خالی بودن (پیش از استفاده) جهت نگهداری در مقابل گرد و غبار کاربرد داشته است (مصاحبه با معصومه پونکی، ۱۴۰۲). عکس ۲۲، رو سینی ساده مدوری را نشان می‌دهد که شرابه‌دوزی شده است اما عکس ۲۳، رو سینی زردوزی با آستر اطللس است که همچون زیرسماوری‌های عکس‌های ۱۹ و ۲۰ روی بستر قرمز رنگ پارچه ظاهر شده است. نقش گیاهی در سرتاسر پارچه به صورت منتشر و بر مبنای اسلوب واگیره‌سازی دوخته شده و به رو سینی زیبایی دوچندانی بخشیده است. وجه سلطنتی این رو سینی در مقابل نمونه ساده عکس ۲۲ قرار می‌گیرد که بیشتر به کیفیت دم کنی ریشه‌دار نزدیک است و بر تنوع کیفیت در این اقلام صحنه می‌گذارد.

عکس ۲۲- روسینی قاجاری. آرشیو دیجیتالی
کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL19)

عکس ۲۳- روسینی قاجاری. آرشیو دیجیتالی
کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL20)

قوری پوش

قوری پوش‌ها، درواقع نوعی دستگیره بودند که در دم کشیدن و گرم نگاه داشتن چای تأثیر داشتند و به همین دلیل معمولاً از پارچه‌های پشمی ترمه تهیه می‌شدند که یراق‌دوزی^۱ شده بود. به طوری که همسر مُبلغ مذهبی انگلیسی در عصر احمدشاه یعنی «کلارا رایس»، نقل می‌کند: «ایشان از پارچه‌های ویژه دم کردن چای ویژه بعدازظهر استفاده می‌کنند» (رایس، ۱۳۸۳: ۱۴۷). نکته آنکه در عصر قاجار و حتی تا اکنون برای هر آنچه، ارزشمند می‌نمود (همچون صندوق و صندوقچه) یا احتمال آلودگی می‌رفت (همچون پارچ آب و نوشیدنی)، رواندازی از پارچه در نظر گرفته می‌شد که ظاهراً تا اندازه‌ای به رسم زمانه، بهبود کیفیت بصری فضا را نیز تحت‌الشعاع قرار می‌داد.

قوری پوش‌ها نیز به دلیل جلوه تجملی از منظر زیبایی‌شناسی موردتوجه قرار می‌گرفتند و هرچند از تکه پارچه‌های کوچک تهیه می‌شدند اما معمولاً از نظر تزئینات در زمره انواع اعلا قرار می‌گرفتند. سه مورد از آنها در عکس‌های ۲۴ تا ۲۶ قابل ملاحظه است. البته نمونه‌های دیگری از انواع قوری پوش به‌جای مانده که از دیگر انواع منسوجات همچون پارچه پشمی پته تهیه شده (عکس ۲۷) و در تکمیل سرویس چای خوری عکس ۲۱ قرار می‌گیرد که در عصر ناصری جهت اهدا به موزه‌های خارجی تدارک دیده شده بود یا نمونه‌ای دیگر که به هنر ممقان‌دوزی^۲ آراسته است (عکس ۲۸). به‌هرروی قوری پوش‌ها به عنوان پرتعدادترین انواع به‌جای مانده در میان نمونه‌های موردبررسی این مقاله بیش از هر چیز، استفاده از پارچه‌های ترمه با طرح واگیره‌ای و تزئین یراق‌دوزی را یادآوری می‌کنند که در ابعاد کوچک و در صورت‌های دایره یا مربع دوخته می‌شدند.

^۱ - یراق، در لغت به معنای نوارهای بافته از مفتول‌های موئین سفید و زرد است. به دوخت یراق با طرح خاص روی پارچه، یراق‌دوزی می‌گویند.

^۲ - در ممقان‌دوزی، زمینه اصلی پارچه را به وسیله نخ‌های ابریشمی و بر اساس طرح مشخص و ثابت می‌پوشانند. در گذشته از این رودوزی در تولید نوعی کلاه محلی در ممقان (منطقه آذربایجان) استفاده می‌شد.

عکس ۲۴- قوری پوش. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL21)
عکس ۲۵- قوری پوش. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL22)
عکس ۲۶- قوری پوش. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL23)

عکس ۲۷- یک جفت قوری پوش قاجاری. محل تولید: کرمان. موزه ویکتوریا و آلبرت لندن. (URL24)
عکس ۲۸- قوری پوش قاجاری. محل تولید: آذرشهر. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL25)

زیرقوری

عکس ۲۹ نوعی زیرقوری سرمه دوزی نقره را نشان می دهد. سرمه، نخی طلایی یا نقره ای است که به صورت انعطاف پذیر تابیده می شود و حالت ارتجاعی دارد و به هر شکل ممکن حالت می گیرد. سرمه در این نگاه با مليله اشتباه می شود اما مليله دارای انعطاف نیست. نقوش متنوعی در سرمه دوزی کاربرد دارد که از جمله آن ها انواع گل های بادامی است. این دوخت معمولاً روی پارچه های گران بها از جمله مخمل و پارچه های

ابریشمی همچون تافته، اطلس و ساتن صورت می‌پذیرد و نفاست ویژه‌ای به محصول نهایی می‌بخشد (صبا، ۱۳۷۹: ۲۹۱). با این حساب زیرقوری مذکور که برای محفوظ داشتن قالی و میز از حرارت قوری مورد استفاده داشته جزء انواع پربها و ارزشمندی بوده که به دلیل ماده‌اولیه مورد استفاده در دوخت و رودوزی در میان طبقات متمول جامعه استفاده داشت که با محیط دایره و نقوش گیاهی تزینی در ترکیب کلی قرینه‌آینه‌ای شکل گرفته است.

عکس ۲۹- زیر قوری قاجاری. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL26)

زیرکتری

با رواج کتری، استفاده از پوشش زیرین برای آن لزوم پیدا کرد تا سطح زیرین آن از سوختگی و حرارت محفوظ بماند. عکس ۳۰، زیرکتری را نشان می‌دهد که از گلدوزی نقش انگور روی پارچه کتان سفیدرنگ به دست آمده است. در عوض در عکس‌های ۳۱ و ۳۲، دو قطعه منسوج پرطمطراق‌تر از موزه ویکتوریا و آلبرت قابل ملاحظه است که محتمل است کاربردی نظیر زیرکتری داشته و به ترتیب با ابریشم‌دوزی و زردوزی روی پارچه‌های مخمل و ساتن قرمز شکل گرفته‌اند و کیفیت سلطنتی دارند. امری که حاکی از استفاده

زیرکتری های دایره شکل با طرح ترنج دار و نقش گیاهی در تمام سطوح جامعه اما با کیفیات مختلف است و البته همانطور که پیش تر اشاره شد بر سلیقه درباریان در به کارگیری زردوزی روی پارچه با زمینه قرمز رنگ گواهی می دهد.

عکس ۳۰- زیرکتری قاجاری. عکس ۳۱- نظیر زیرکتری. عکس ۳۲- نظیر زیرکتری
آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه قاجاری. موزه ویکتوریا و آلبرت لندن. (URL27)
لندن. (URL28)
لندن. (URL29)

زیر ظرفی و رو پارچی

در دوره قاجار، استفاده از پارچه برای زیر ظروف همچون دیگ و دیگچه (به هنگام داغی و حرارت) و پوشش آنها به عنوان سرانداز پارچ و سماور متداول بود (مصاحبه با معصومه پونکی، ۱۴۰۲). این اقلام نیز نظیر دیگر منسوجات مورد کاربرد در مطبخ در رنگ ها، طرح ها و جنسیت های مختلف تهیه می شد و به انواع هنرها آراسته می گردید که نمونه مخملی آن با رنگ سبز و طرح واگیره ای گیاهی و یراق دوزی طلایی در عکس ۳۳ مشاهده می شود.

عکس ۳۳- زیر ظرفی قاجاری. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL30)

کیسه اسفند

کیسه اسفند عکس ۳۴ که از پارچه ترمه دوخته شده، از متعلقات جهیزیه یک بانوی قاجاری است. پیش تر رسم بر این بود که با آمدن هر سماور به اتاق، مقداری اسفند در آن می ریختند که هوا را تعدیل کرده و بوی زغال را دفع می نمود و هم نظر بد و چشم زخم را دور می ساخت (شهری، ۱۳۸۳: ۱۲۳/۳) و استفاده از کیسه پارچه ای نیز برای نگهداری از اسفند در این اتاق کاربرد داشت. نمونه مورد بحث در این مقاله ضمن استفاده از پارچه منقوش به بته جقه با نخ نقره ای رودوزی شده تا فرم قاب ماندی را در حاشیه کیسه تداعی کند.

عکس ۳۴- کیسه اسفند. به سبک هنر قاجار. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL31)

قندپوش

قند در آن زمان در ایران، کالای گران بها، تجملی و بسیار محبوب بود چنانکه کارمند اداره تلگراف روسیه درباره ایران عصر ناصری که اطلاعی درباره نام و نشان وی در دست نیست، می نویسد: «عمده صادرات از روسیه را قند و شکر، منسوجات پنبه ای، پشمی و نخی تشکیل می داد و قند و بافته های نخی در صدر صادرات قرار داشت. برای مثال ۹۵ تا ۹۷ درصد کله قند روسی به ایران صادر می شد» (سیاح روس، ۱۳۶۳: ۶). عکس های ۳۵ و ۳۶ دو کیسه قندپوش را نشان می دهد که برای نگهداری کله قند است.

در مقابل عکس ۳۷، کیسه ای مشهور به «کیسه آبدارچی» است که برای نگهداری قندهای خردشده استفاده داشته است. نمونه های حاضر در عکس های ۳۵ و ۳۶ جلوه تزیینی بسیار چشمگیر دارد زیرا این انواع، علاوه بر آنکه با نخ های ابریشمی و زرین روی پارچه مخمل سوزن دوزی شده که با مروارید دوزی و سنگ دوزی تکمیل شده اند. احتمال قریب به یقین این کیسه ها نه تنها برای نگهداری کله قند در جهیزیه استفاده می شدند که چه بسا جزئی از سفره عقد به حساب می آمدند اما در عکس ۳۷، کیسه قندی قابل ملاحظه است که فارغ از طمطراق نمایش در مجلس یا جهیزیه در گوشه آشپزخانه به کار می آمده و صرفاً به دوخت آن از یک تکه پارچه و تکمیل آن با شرابه های تزیینی بسنده شده است.

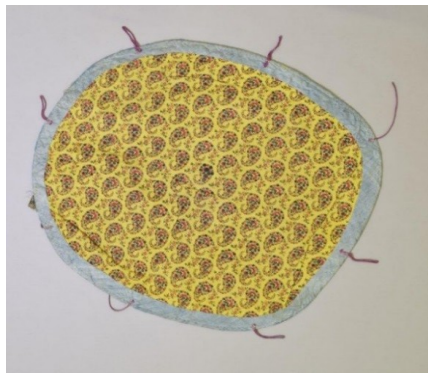
عکس ۳۵- قندپوش قاجاری. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL32)
عکس ۳۶- قندپوش قاجاری. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL33)
عکس ۳۷- کیسه آبدارچی قاجاری. آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL34)

سفره یا بقچه قند

سفره یا بقچه قند برای نگهداری و خرد کردن قند استفاده داشته است. در تمامی نمونه‌های به جای مانده با این کاربرد، نخ‌هایی در پشت کار مشهود است که برای آویز کردن سفره قند به کار می‌آمده است. به جهت آرایه‌بندی و شیوه‌های تزئینی، بررسی چند نمونه از سفره‌های قند قاجاری نشان می‌دهد؛ که عموماً در دوخت سفره‌های قند، تزئینات رودوزی مدنظر بوده است. البته عکس ۳۸، سفره قندی را نشان می‌دهد که از دور دوزی و آسترکشی پارچه کتان چیت با طرح واگیره‌ای بته‌جقه به‌دست آمده است (که بنا بر اطلاعات موزه‌ای از آن صرفاً به عنوان روکش یادشده است، که فرم دایره‌ای شکل و نخ‌های پیرامون بر کاربرد آن به عنوان سفره قند گواهی می‌دهد) اما بیشتر نمونه‌ها حاکی از آرایه‌های افزوده است که در قالب انواع سوزن‌دوزی نمود پیدا می‌کند.

عکس ۳۹، حاصل ده‌یک‌دوزی^۱ نقش شمسه روی مخمل با نخ طلاست که از صنایع دستی اصفهان است. سفره قند مذکور به‌واقع نوعی کیسه است کله‌قند روز عروسی را در آن می‌گذاشتند و بعداً آن را به عنوان بقچه قند به کار می‌گرفتند. عکس‌های ۴۰ و ۴۱ نیز با کارکرد نظیر نمونه پیشین، مبین سفره قندهای زرددوزی با نقش شمسه میانی و طرح ترنج‌دار است. نمونه‌هایی که هر کدام به‌نوعی بر این مدعا صحه می‌گذارد که در تمام اقلام آشپزخانه‌ای زرددوزی عصر قاجار، استفاده از بستر پارچه‌ای قرمزرنگ عمومیت داشته است تا رنگ طلایی نخ نمود بیشتری پیدا کند و بر شوکت و تجمل محصول نهایی بیفزاید.

^۱ - ده‌یک‌دوزی گونه‌ای رودوزی است که در آن از نخ گلابتون استفاده می‌شود و به جای گذراندن نخ و سوزن از یک نقطه ده بار این عمل تکرار می‌شود. این هنر در اصفهان و قزوین رایج بوده و بیشتر روی پارچه مخمل انجام می‌گیرد.

عکس ۳۹- سفره قند قاجاری. آرشیو دیجیتال
کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL36)

عکس ۳۸- سفره قند قاجاری. موزه ویکتوریا و
آلبرت لندن. (URL35)

عکس ۴۱- سفره قند قاجاری. آرشیو دیجیتال
کتابخانه دانشگاه هاروارد. (URL37)

عکس ۴۰- سفره قند قاجاری. موزه رضا عباسی.
(نگارنده)

نتیجه گیری

بر اساس جستجو در موزه ها و برخی مجموعه های خصوصی جهت بازیابی منسوجات کاربردی در خوان و مطبخ ادوار تاریخی مشخص شد که کمتر نمونه ای با چنین کاربردی از آن دوران به جای مانده است. فرسودگی ناشی از مصرف روزانه حتی در سطوح درباری در این عدم ماندگاری مؤثر بوده است. شاید تنها نمونه هایی از عصر قاجار و مابعد آن قابل بازیابی باشد که نزدیکی تاریخی به دوره معاصر در این امکان تأثیر داشته است. البته درباره

دوره قاجار نیز نمونه‌های ملموس متعدد وجود ندارد که البته بیش‌ترین آن‌ها در آرشیو دیجیتال کتابخانه دانشگاه هاروارد قابل بازیابی است و چند موردی که در موزه ویکتوریا و آلبرت لندن نگهداری می‌شود و یک نمونه که از موزه رضا عباسی تهران به‌دست آمده است یعنی برخلاف انتظار واکاوی در گنجینه کاخ موزه گلستان یا سعدآباد، موزه قاجار و دیگر موارد مشابه نتیجه درخوری دربر نداشت.

از سویی می‌توان بر اساس پشه‌نامه‌های قاجاری و رجوع به اندک مصادیق ملموس به‌جای مانده از عصر قاجار، برخی از اصلی‌ترین اقلام پارچه‌ای کاربردی در خوان و مطبخ آن دوران را به سفره، دستار خوان، دستمال سفره، نان‌پیچ، دم‌کنی، دیگ‌گیر، قاب دستمال، مجمعه‌پوش، زیرسماوری، قوری‌پوش و امثالهم مثل رو پارچی، زیرظرفی، زیرقوری، زیرکتری، روسینی، کیسه اسفند، قندپوش، کیسه و سفره قند خلاصه کرد که در بیشتر موارد، ابعاد کوچک داشتند و از پارچه‌های فرسوده و تکه پارچه‌های ناشی از برش لباس تهیه می‌شدند و شاید به همین دلیل به انواع سوزن‌دوزی زینت می‌یافتند. البته مسلماً سوزن‌دوزی در این حجم و اندازه کوچک برای بانوی خانه‌دار دشواری کمتری به همراه داشت و ضمن تأمین نیاز خانوار بر زیبایی محیط زندگی می‌افزود. برخی دیگر از این اقلام همچون سفره و دستار خوان که ابعاد بزرگ‌تری داشتند، روشمندی دیگری را دنبال کرده و معمولاً به چاپ قلمکار آراسته می‌شدند.

به‌واقع نتیجه مشخص پژوهش نشان می‌دهد: در بیشتر اقلام کاربردی در خوان و خوراک قاجاری، ردپای عملیات تکمیلی پارچه قابل‌ملاحظه است به طوری که کمتر نمونه‌ای وجود دارد که کاملاً متکی بر شیوه‌های تولیدی در حین بافت همچون ایکات باشد. در این میان انواعی که از پارچه‌های نقش‌دار دوخته‌شده‌اند معمولاً دارای نقش گیاهی به ویژه بته‌جقه در قالب طرح واگیره‌ای هستند که معمولاً در جنسیت ابریشمی و پشمی با عنوان ترمه شناسایی می‌شوند.

در مقابل عملیات تکمیلی پارچه یعنی سوزن‌دوزی (چشمه‌دوزی، زردوزی روی پارچه قرمز، ابریشم‌دوزی، یراق‌دوزی، شرابه‌دوزی، سرمه‌دوزی و امثالهم) و همچنین چاپ

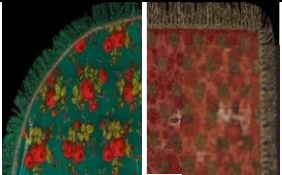
قلمکار، قالب طرح های ترنج دار در مرتبه اول و تکرار واگیره در مرتبه دوم با انواع نقوش گیاهی و همین طور هندسی، شیوه های مهم تزیین و تکمیل منسوجات کاربردی در خوان و مطبخ قاجاری است که در بسیاری موارد همچون زیرسماوری، زیرکتری و کیسه قند روی پارچه های ساده و تک رنگ ظاهر می شود و در برخی دیگر همچون مجموعه پوش، منسوجات واگیره ای نقش دار را دستمایه کار قرار می دهد که در این صورت افزون بر موارد نادر همچون طرح محرمات در دوخت نان پیچ، نقشه سراسری گیاهی و به صورت خاص بته جقه برتری ویژه ای دارد که ظاهراً بیشتر از همه در دوخت قوری پوش به کار می آمده است (جدول ۱).

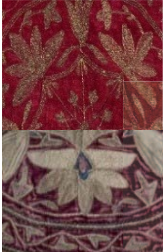
امید است سایر پژوهندگان با مطالعه در موارد مغفول در فرهنگ و هنر ایرانی، ارزش های نهفته این طیف از آثار را به چالش گرفته و معرفی نمایند. چه بسا برخی از مواردی که امروزه با عناوین لوکس و وارداتی همچون زیست پایداری و نظایر آن دنبال می شود، پیش تر در این زادبوم با استفاده حداکثری از پارچه به صورت عملی دنبال می شده است.

جدول ۱- بررسی جزئیات اقلام پارچه‌ای پر کاربرد در خوان و مطبخ قاجاری (نگارنده)

اقلام پارچه‌ای	جنسیت پرمصرف	تزئین مبتنی بر بافت	طرح و نقش مبتنی بر شیوه‌های تزئینی و تکمیلی	
			قلمکار	سوزندوزی
سفره، زیر سفره‌ای، روسفره‌ای	کتان. پنبه‌ای.	----	ترنج‌دار. واگیرهای. با نقش گیاهی.	----
دستار خوان	کتان. پنبه‌ای.	ترنج‌دار به شیوه ایکات یا چاپ قلمکار	ترنج‌دار. واگیرهای. با نقش گیاهی.	----
دستمال سفره	کتان. پنبه‌ای	----	----	درویش‌دوزی. سکمه‌دوزی، گلدوزی و... (ترنج‌دار. با نقش هندسی و گیاهی)
نان پیچ	کتان. پنبه‌ای	محرمات. چهارخانه.	----	----
دم‌کنی	کتان. پنبه‌ای	واگیرهای گیاهی	----	----
دیگ‌گیر و قاب دستمال	انواع جنسیت	----	----	شمسه‌دوزی (ترنج‌دار. با نقش گیاهی)

	شرابه دوزی	----	واگیرهای گیاهی	ابریشمی	مجمعه پوش
	زرد دوزی روی زمینه قرمز. پته دوزی. شرابه دوزی (ترنج دار. با نقش گیاهی)	----	----	انواع جنسیت	زیر سماوری
	زرد دوزی روی زمینه قرمز. (واگیرهای با نقش گیاهی)	----	واگیرهای گیاهی	انواع جنسیت	روبینی
	یراق دوزی. ممقان دوزی. پته دوزی (ترنج دار. با نقش گیاهی)	----	واگیرهای گیاهی	پشمی	قوری پوش و امثالهم
	سرمه دوزی (ترنج دار. با نقش گیاهی)	----	----	انواع جنسیت	زیر قوری
	گل دوزی. زرد دوزی روی زمینه قرمز. (ترنج دار. با نقش گیاهی)	----	----	انواع جنسیت	زیر کتری
	یراق دوزی	----	واگیرهای گیاهی	انواع جنسیت به ویژه مخمل	زیر ظرفی و رو پارچی

	گلدوزی (ترنج‌دار. با نقش هندسی)	----	واگیرهای گیاهی	انواع جنسیت	کیسه اسفند
 	گلابتون‌دوزی. پيله‌دوزی. مرواریددوزی (ترنج‌دار. با نقش گیاهی)	----	واگیرهای گیاهی	ابریشمی	قندپوش
	ده‌یک دوزی. زرددوزی روی زمینه قرمز. (ترنج‌دار. با نقش گیاهی)	----	واگیرهای گیاهی	انواع جنسیت	بقچه یا سفره قند

سپاسگزاری

نویسنده مقاله، مراتب قدردانی صمیمانه خود را از سرکار خانم معصومه پونکی، از اهالی قدیمی ده ونک در تهران به جهت بازایی اطلاعات دقیق از دانش بومی ابراز می‌دارد.

ORCID

Ameneh Mafitabar

<http://orcid.org/0000-0001-9084-9873>

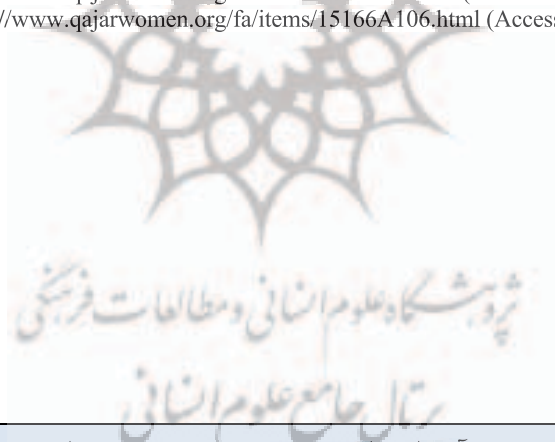
منابع

- البویه، گیوم آنتوان. (۱۳۷۱)، سفرنامه اولیویه تاریخ اجتماعی - اقتصادی در دوران آغازین عصر قاجاریه، ترجمه: محمدطاهر میرزا، تصحیح و حواشی: غلامرضا ورهرام، تهران: اطلاعات.
- آهنگران، امیر. (۱۴۰۱)، «بازکاوی آداب غذا خوردن و ذائقه غذایی ایرانیان در عصر صفوی»، فصلنامه پژوهش های تمدن ایرانی، سال چهارم، شماره ۲: ۱۲۲-۱۱۵.
- بلوکباشی، علی. (۱۳۹۳)، «تاریخچه شکل گیری و تحول هنر آشپزی در ایران»، تاریخ جامع ایران، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی: ۵۲۰-۴۳۴.
- بیشوپ، ایزابلا. (۱۳۷۵)، از بیستون تا زردکوه بختیاری، ترجمه مهراب امیری، تهران: سپند.
- پولاک، یاکوب ادوارد. (۱۳۶۸)، سفرنامه پولاک: ایران و ایرانیان، ترجمه: کیکاووس جهاننداری، تهران: خوارزمی، چاپ دوم.
- دوکوتزبونه، موریس. (۱۳۶۵)، مسافرت به ایران در دوران فتحعلی شاه قاجار (۱۸۱۷ میلادی)، ترجمه: محمود هدایت، تهران: جاویدان.
- دیولافوا، ژان. (۱۳۳۲)، سفرنامه ایران و کلد، ترجمه: همایون فره وشی، تهران: خیام.
- رایس، کلارا کولیور. (۱۳۸۳)، سفرنامه کلارا کولیور رایس (زنان ایرانی و راه و رسم زندگی آنان)، ترجمه: اسدالله آزاد، تهران: کتابدار.
- زینلی اصلانی، میترا، زارع زاده، فهیمه و رویان، سمیرا. (۱۴۰۱)، «خوانش تشریفات خوراک و خوان درباری صفوی از خلال متون تصویری و نوشتاری»، فصلنامه پژوهش های ایران شناسی، سال دوازدهم، شماره ۲: ۲۰۸-۱۸۵.
- سیاح روس. (۱۳۶۳)، گزارش ایران به سال ۱۳۰۵ ق/ ۱۸۸۷ م، ترجمه: سید عبدالله، به کوشش: محمدرضا نصیری، تهران: طهوری.
- شهری، جعفر. (۱۳۸۳)، طهران قدیم، جلد سوم، تهران: معین.
- عضدالدوله، احمد میرزا. (۱۳۹۴)، تاریخ عضدی (شرح حال فتحعلی شاه)، تهران: خانه تاریخ و تصویر ابریشمی.

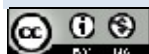
- فلاندن، اوژن. (۱۳۵۶)، سفرنامه اوژن فلاندن به ایران، ترجمه: حسین نور صادقی، تهران: اشراقی، چاپ سوم.
- ماساهارو، یوشیدا. (۱۳۹۰)، سفرنامه نخستین فرستاده سفیر ژاپن به ایران، ترجمه: هاشم رجب‌زاده، مشهد: آستان قدس رضوی، چاپ دوم.
- مافی‌تبار، آمنه و شریف‌زاده، سید عبدالمجید. (۱۴۰۱)، «کارکرد منسوجات در بسته‌بندی کالاهای کوچک در عصر قاجار به روایت اسناد مکتوب و با نظر به ویژگی‌های کیفی طرح و نقش»، دوفصلنامه هنرهای صناعی اسلامی، سال ششم، شماره ۲: ۲۵-۱۳.
- مافی‌تبار، آمنه و شریف‌زاده، سید عبدالمجید. (۱۴۰۲)، «طرح و نقش منسوجات کاربردی در مبلمان عصر قاجار به روایت اسناد تاریخی»، دوفصلنامه پژوهش هنر، سال سیزدهم، شماره ۲۴: ۲۵-۱.
- محمدی‌آیین، شهرزاد. (۱۳۹۵)، «نقد و بررسی دیدگاه‌های سفرنامه‌نویسان درباره فرهنگ غذایی ایرانیان در دوره قاجار»، فصلنامه تاریخ نو، شماره ۱۵: ۷۳-۱۰۰.
- مرتضوی، مرضیه. (۱۳۹۵)، «پشه‌نامه». دائره‌المعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر: کاظم موسوی بجنوردی، تهران: مرکز دائره‌المعارف بزرگ اسلامی.
- موسی‌پور، ابراهیم. (۱۳۹۰)، «مناسبات دین با فرهنگ غذایی مردم ایران در دوران صفوی - قاجار»، فصلنامه تاریخ و تمدن اسلامی، سال هفتم، شماره ۲: ۱۴۰-۱۱۳.
- مصاحبه با معصومه پونکی از زنان کهنسال شمیرانات در ده ونک، (۱۴۰۲).
- وامبری، آرمینیوس. (۱۳۸۱)، زندگی و سفرهای وامبری (دنباله سیاحت‌نامه درویشی دروغین)، ترجمه: محمدحسین آریا، تهران: علمی و فرهنگی، چاپ دوم.

- URL1: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/15166A30.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL2: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1138A35.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL3: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/14142B63.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL4: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/42a017.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL5: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1016A214.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL6: <https://collections.vam.ac.uk/item/O360601/towel-unknown/> (Access Date: 6/2/2023)
- URL7: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/16193A50.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL8: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/14144A36.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL9: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/16195A20.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL10: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/15162A31.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL11: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/13121A20.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL12: <https://collections.vam.ac.uk/item/O153191/mat-unknown/> (Access Date: 6/2/2023)

- URL13: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1142A16.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL14: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/42a062.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL15: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/31g186.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL16: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/13117A99.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL17: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/13117A47.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL18: <https://collections.vam.ac.uk/item/O156268/tea-cosy-panel/> (Access Date: 6/2/2023)
- URL19: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/13121A31.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL20: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/42a039.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL21: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/14142B88.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL22: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/42a036.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL23: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1145A7.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL24: <https://collections.vam.ac.uk/item/O454046/teapot-cover-unknown/> (Access Date: 6/2/2023)
- URL25: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/16185A3.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL26: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1268A23.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL27: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1138A73.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL28: <https://collections.vam.ac.uk/item/O147191/mat-unknown/> (Access Date: 6/2/2023)
- URL29: <https://collections.vam.ac.uk/item/O153194/mat-unknown/> (Access Date: 6/2/2023)
- URL30: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/13121A8.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL31: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1390A40.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL32: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/42a033.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL33: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/42a082.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL34: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1276A9.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL35: <https://collections.vam.ac.uk/item/O153184/cover-unknown/> (Access Date: 6/2/2023)
- URL36: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/1138A80.html> (Access Date: 6/2/2023)
- URL37: <http://www.qajarwomen.org/fa/items/15166A106.html> (Access Date: 6/2/2023)

استناد به این مقاله: مافی تبار، آمنه (۱۴۰۳). بررسی اقلام پارچه ای در خوان و مطبخ عصر قاجار با استفاده از آرشیو دیجیتال دانشگاه هاروارد، دو فصلنامه دانش های بومی ایران، ۱۱ (۲۱)، ۲۵۳-۲۱۳.

Indigenous Knowledge Iran Semiannual Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.